

กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยมราชสำนักกรุงเทพฯ อรรถ นันทจักร์

ในอดีตถึงแม้จะมีการกล่าวถึงจารีตแบบกฎหมายของ “ภาคอีสาน” อยู่บ้างก็ตาม ดังปรากฏว่าในคริสต์ศักราช 1993 หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ได้จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในงานศพพระองค์เจ้า คำรบผู้เป็นบิดามีชื่อว่า “ธรรมศาสตร์ปรณและกฎหมายลักษณะพิจารณาอาณาจักรและธรรมจักร์เปรียบเทียบกัน”¹ และต่อจากนั้นเป็นเวลาร่วมกึ่งศตวรรษคือในราวคริสต์ศักราช 1891 นายจากรบุตร เรื่องสุวรรณ อดีตประธานรัฐสภาผู้วายชนม์ไปแล้ว ได้นำไปเผยแพร่อีกครั้งหนึ่งในงานสัมมนาทางวิชาการ ระหว่างวันที่ 22-24 พฤศจิกายน ค.ศ. 1982 ณ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์²

แต่ในส่วนที่กล่าวมาข้างต้น รูปแบบและจารีตการจดบันทึกดังกล่าว จะเป็นไปตามแบบอย่างและประเพณีนิยมของล้านช้าง ซึ่งลักษณะของกฎหมายดังกล่าว จะเป็นกฎหมายจารีตมากกว่าที่จะเป็นข้อบังคับของสังคมที่มีบทลงโทษที่ตายตัวและรุนแรงอย่างชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ในอดีตที่ไม่ไกลนัก การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายเข้ามามีบทบาทของราชสำนักกรุงเทพฯ ฯ ในภาคอีสานในความหมายของปัจจุบัน จะให้ความสนใจศึกษาในสมัยที่มีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะในระยะดังกล่าวเราอาจจะกล่าวได้อย่างชัดเจนชัดคำได้ว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ฯ ประสบผลสำเร็จอย่างมากในการขยายพระราชอำนาจราชสำนักกรุงเทพฯ ฯ เข้าไปยังดินแดนอีสานซึ่งในยุคนั้นยังเรียกว่าหัวเมืองอีสาน

ในส่วนของจารีตแบบกฎหมายก็เช่นเดียวกันถึง แม้จะมีการปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมในสมัยนี้ก็ตาม แต่ก็เชื่อว่าจะใช้ด้านกฎหมายดังกล่าวเพียงจะเริ่มมีเขากการเปลี่ยนแปลงในสมัยนี้

ทั้งนี้เป็นเพราะปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พยายามสร้างกรอบทางกฎหมายแบบใหม่ตามเจตนารมณ์ของราชสำนักกรุงเทพฯ ฯ ขึ้นแล้วดังปรากฏในคริสต์ศักราช 1858 (จุลศักราช 1220) ได้มีการประกาศใช้กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยเหตุ 12 คลอง 24 ขึ้น”³

ตั้งข้อความที่ปรากฏในใบปกของกฎหมายดังกล่าวว่า

“พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ประทานเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ คริสต์ศักราช 1906 เป็นกฎหมายของกรุงศรีอยุธยา ดำรัสใช้ในหัวเมืองลาวไทยทั่วไป...”⁴

สำเนาใบปกของกฎหมายคลองเมือง

หมู่กฎหมายประเภทใบลาน

หอวิชาญาณ แผนกตัวเขียนอักษรโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ฯ

เลขที่ ชื่อ

39 - 9 กฎหมายหลักคำครองเมือง ว่าด้วยฮีต 12 คอง 24
ตัวอักษรลาว (ตัวอักษรธรรม ไทยน้อย) จำนวน 1 ผูก 11 ลาน
ลานละ 5 บรรทัด
ตู้ 108 ชั้น 1/4 ไม่มีมัด

ใบปก

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ประทานเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2449 เป็นกฎหมาย
ของกรุงศรีอยุธยา คำรัสใช้ในหัวเมืองลาวไทยทั่วไป กฎหมายนี้ ออกเมื่อ ณ วัน 5⁹ 13 4 จุลศักราช 1220 ปีมะเมีย
สัมฤทธิ์ศก

แต่ท้าวพระยาทั้งหลาย แต่งตั้งอาชญา ขอบังคับแล้วไม่บริภาษชื่อว่าปาราชิก ถึงจัดตั้งเป็นหลักคำ
เท้าพระยา ขุน ท้าวเพ็ง ตาแสงกวน ข้า...

สำเนากฎหมายหลักคำคลองเมือง

ใบที่ 1 หน้า 1

หลักคำเมือง

ณ.วัน 5¹ 13 4 จุลสังกาช 1220 ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ด้วยพระบรมราชโองการทรงพระกรุณาโปรด
 กระหม่อมสั่งว่าให้เจ้ายิ่งกระหม่อมครองเมือง และเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร ท้าวพระศรีวรวงศ์ ผู้ช่วยมาคุ้มครอง
 บ้านเมืองบังคับบัญชาเสนาอำมาตย์ให้ราษฎรปวง จึงได้มีกวางพระราชอาญาตั้งธรรมจักร อาณาจักรใส่หัวเสนาอำมาตย์ ผู้ใหญ่
 น้อยทั้งปวงให้บังคับบัญชา ฮีต 12 คลอง 24 พຼ່ງนี้ เป็นปราชิกท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ภายนอกมี 9 ประการ เหตุพิวว่า ปาลา
 ยีเก โวโลพาราชะ สักวาสา ราชะ สัมปัตติ จะโลพะคะรัง รัฐบาละเสวะ อุมภกรตัง รัฐบาลัมปัง ปุณนะสีสายัง รัฐบาลังกัง พระอุ
 ตะมัง รัฐบาลัมมัง

หน้า 2

อุเบกขาตั้งนี้ แต่่วนอนันจะจัดดี บัสนิกายัง บันทาวายะกตัง, อาณาจักร หลักคำแล้ว บัปฏิบัติเป็น ปราชิกอันเป็น
 ปฐม ลันโยชีวัง โวโรปายะ นั้นปวงข้าท้าวพระยาอันเป็นเจ้าแผ่นดินเป็นปราชิก อันถ่วน 2 อุตทะกะเล ปราชิกนั้น ไปเลวศึก
 เจ้าบ่ถอยบ่หนี และย้ายหนีจากเจ้าจากนายเป็นปราชิก อันถ่วน 3 โวล พาราชะสั่งว่าสงฆ์นั้น ก็ทำยังขันเล่นนางเฮือนหลวง
 กระจายสาท แห่งเจ้าพระยา คือว่าพานางสนมเป็นปราชิกอันถ่วน 4 ราชะสัมปัตติปะโร ดั่งนั้น ลักเอาของสมบัติท้าวพระยาเป็น
 ปราชิกอันถ่วน 5 รัฐบาละเสวะอะปากตตั้งนั้น งวดงาอากร อันควรแก่ท้าวพระยาแล้ว ปกอำไว้อาแต่ตนบ่ให้ปรากฏ เป็น
 ปราชิกอันถ่วน 2 รัฐบาลัมปังปุณรัฐ รัฐบาลังนั้น

ใบที่ 2 หน้า 1

ท้าวพระยาชุมนุมจะเหตุการณ์บ้านเมืองพร้อมกันแล้วลุกหนีจากพรากันแล้ว เมื่อภายหลังจึงมีพญาตีติเตียนเมื่อ
 ภายหลัง เป็นปราชิกอันถ่วน 7 รัฐบาลังกัง จะรุตะมังนั้น คนจากบ้านจากเมืองเป็น ปราชิกอันถ่วน 8 รัฐบาลัมปัง อุเบกขานั้น
 กิจจะบ้านเมือง มีท่านทางหลายชุมนุมกัน ตนแลอยู่เฮือน ช่วยก้วยปลงชุมนุมด้วยท่านทางหลาย เป็นปราชิกอันถ่วน 9 แล
 ปราชิก 9 ประการนี้ เป็นปราชิก ของกับท้าวพระยา เสนาอำมาตย์ ภายนอก คือว่า งวดงาอากรไม่ออกจากเฮือ ช้างตาย
 กระหนาบก่อน คำต่อนคำเติบ จัวลากหวาย ควายลากคั่ว บ่าวลากสาว ช้างปล่อย ช่อยลักหนี ชีลักบวช ควายบมีท่านช้างบมี
 จำลอง คนบมีหนังสือใบกา ให้ท้าวพระยาทั้งปวงบังคับบัญชาความ อาณาจักรหลักคำ อันหนึ่งข้าลักชะโมย

หน้า 2

ลักช้างม้า วัว ควาย สัพสิ่งอันใดอันหนึ่งก็ดี ถ้าได้ของกลางกลับเมือง ให้จำลองเอาตัว ใดอันหนึ่งก็ดี ถ้าใดของกลาง
 กลับเมือง ให้จำลอง

หรือข้อความที่ปรากฏในตารางที่ 1 หน้า 1 ว่า

“ณ วันพฤหัสบดี แรม 13 ค่ำ เดือน 4 จุลศักราช 1220 ปีมะเมีย สัมฤทธิศก ด้วยพระบรมราชโองการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า ให้เจ้ายังกระหม่อมองค์ครองเมือง และเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร ...จึงได้มีดวงพระราชอาญาตั้งธรรมจักรอาณาจักรใส่หัวเสนาอำมาตย์...”⁵

อนึ่ง กฎหมายว่าด้วยหลักกรรมครองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24 นี้ ต้นฉบับเดิมจะเป็นใบลานยาว จาร ด้วยอักษรลาวจำนวน 1 ผูก จำนวนลาน 11 ลาน และจารละ 5 แถว ผู้เขียนพบเมื่อครั้งไปใช้หอวิชาญาณ เมื่อปี 1984 ถึงต้นปี 1985 และเอกสารเช่นนี้ถอดความเป็นภาษาไทยกลาง โดยร้อยตำรวจตรีสุวรรณ นันทจักร

กฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วย ฮีต 12 คลอง 24 เมื่อพิจารณาคู ผู้เขียนเคยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ ประการหนึ่งว่า กฎหมายฉบับดังกล่าวตราขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจริงหรือไม่ โดย ผู้เขียนยึดเอาปีที่กฎหมายระบุว่าในปีที่มีการตรากฎหมาย ดังกล่าวขึ้น เป็นบรรทัดฐาน

จากเงื่อนไขดังกล่าวผู้ศึกษาพยายามมองการใช้ภาษาทางกฎหมายประกอบ เพราะอย่างน้อยที่สุด ในการใช้ภาษาที่ปรากฏในข้อสนเทศย่อมเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่สามารถทราบได้

ข้อวินิจฉัยดังกล่าวเมื่อนำไปตรวจสอบกับข้อสนเทศปรากฏว่ามีข้อความตอนหนึ่งที่น่าสนใจคือในลานที่ 6 หน้าที่ 1 ความว่า

“อันหนึ่ง คั้นว่ากรรมการผู้ใหญ่เอ็นผู้น้อย ขานฮับให้ว่า “กวน” ห้ามบให้ว่า “โดย” เป็นเด็ดขาด...”

เงื่อนไขที่มีลักษณะดังกล่าว หากนำไปพิจารณากับ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 แล้ว ปรากฏว่ามีข้อความ หลาย ๆ ตอนที่คล้ายคลึงกันดังเช่น มีการห้ามเรียก กะปิ น้ำปลา โดยให้เรียกว่า น้ำเคย เยื่อเคย เป็นต้น

ดังนั้นจึงทำให้เชื่อว่ากฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24 น่าจะตราขึ้นในสมัยดังกล่าวด้วย และมีข้อความที่พอจะย้ำความมั่นใจดังกล่าวได้ก็คือ ข้อความที่ปรากฏในลานที่ 6 หน้าที่ 1 ความว่า

“...ได้ตั้งไว้ตามโบราณกษัตริย์มาแต่ก่อนให้เป็นปรกติ แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...”⁶

ครั้งแรกเมื่อผู้เขียนได้อ่านกฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24 และหากผู้อ่านพอมีความรู้ ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของล้านช้างบ้าง คงจะนึกไม่น้อยในคำว่า “คลอง 24” ทั้งนี้เพราะ ฮีตคลองของ ล้านช้างนั้น จะเป็นฮีตคลอง 14 หาใช่ ฮีต 12 คลอง 24 ไม่

จากเงื่อนไขดังกล่าวจึงทำให้คิดหาเหตุผลมายืนยันข้อสันเทศดังกล่าว ดูจะเลื่อนรางบ้าง แต่ก็พอหาความให้ได้ เพราะหากเราพิจารณาถึงความทางการเมืองของราชสำนักกรุงเทพ ฯ ดังกล่าว กับความต้องการที่จะรักษาของชาติเอาไว้ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเข้ามาของประเทศจักรวรรดินิยม คืออังกฤษและฝรั่งเศสแล้ว คงพอที่จะอนุมานได้ว่าราชสำนักกรุงเทพ ฯ มีเจตนาที่จะแสดงความเหนือกว่า เพื่ออ้างความชอบธรรมในดินแดนภาคอีสาน ทั้งนี้เพราะในดินแดนอื่น คือเขมร ราชสำนักกรุงเทพ ฯ ก็ได้ทำพงศาวดารเขมรขึ้น แล้วส่งไปยังฝรั่งเศสเพื่ออ้างและยืนยันในอธิปไตยของไทยในดินแดนเขมร ⁷

ดังนั้นในส่วนของคลอง 24 จึงอาจเป็นไปได้ในลักษณะเดียวกันคือ เป็นการสร้างความเหนือกว่าทางวัฒนธรรมของราชสำนักกรุงเทพ ฯ ที่มีต่อท้องถิ่น ถึงแม้จะเป็นเพียงในนาม แต่นั่นก็หาเพื่อหลอกลวงให้หลงเชื่อตามลักษณะของคนที่ดีอยกว่าทางด้านกำลังแต่ไม่ใช้ความคิด

แต่ผลจะออกมาอย่างไรนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงจารีตทางกฎหมายตามแบบอย่างราชสำนักกรุงเทพ ฯ

ประเด็นนี้ นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญไม่น้อย เพราะเงื่อนไขที่ว่าอะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้เอง ที่เป็นฉากใหญ่ซ่อนอยู่เบื้องหลังอันก่อให้เกิดกฎหมายหลักการคลองเมืองว่าด้วยเหตุ 12 คลอง 24 และจะปฏิเสธอำนาจของตะวันตกในยุคนั้นได้เช่นกัน ทั้งนี้เพราะการเข้ามาของตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดโรงพิมพ์

จากความก้าวหน้าทางด้านศิลปะวิทยาการนี้ ปรากฏว่ามีผลต่อความคิดและอุดมการณ์ของชนชั้นสูงในราชสำนัก ฯ โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 4-5 พระองค์สนพระทัยในอดีตของชาติเป็นอย่างมากเมื่อเกิดภัยรุกรานจากต่างชาติได้รุกรานประเทศต่าง ๆ อย่างรุนแรงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไทยก็ตกอยู่ในกรณีดังกล่าวด้วย ดังนั้นการสร้างสำนึกเพื่อความเป็นกลุ่มก้อนจึงดูปรากฏเด่นชัดขึ้นในสมัยดังกล่าวด้วย ⁸

และจารีตทางกฎหมายแบบราชสำนักกรุงเทพ ฯ ที่สร้างขึ้น จึงอาจเป็นสิ่งจำเป็นของราชสำนักกรุงเทพ ฯ ที่ต้องการสร้างความเป็นพวกเดียวกันให้กับสังคมอีสาน

จะอย่างไรก็ตามจากที่กล่าวมาข้างต้น ถึงแม้ในตัวข้อสันเทศเองจะไม่ได้ให้อะไรไปมากกว่าว่ากฎหมายหลักคำคลองเมือง ฯ ดังกล่าว จะตราขึ้นเพื่อต้องการให้เกิดความสงบสุขของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในสมเด็จพะจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวซึ่งก็อาจเป็นจริง แต่เราก็คงจะปฏิเสธปัจจัยเฉียบพลันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ นั่นคือภัยจากการคุกคามจากประเทศจักรวรรดินิยม

กฎหมายหลักคำคลองเมืองกับการบังคับใช้

ประเด็นนี้หากพิจารณาในหัวข้อสนเทศ คงกล่าวได้ว่ากฎหมายหลักคำคลองเมือง ๑ จะไม่ประสบผลมากนักในการนำไปใช้ในดินแดน “ลาว ไทย” ถึงแม้จะพยายามยึดหลักการปกครองโดยกว้าง ๆ ตามจารีตเดิมแบบล้านช้างอยู่ ทั้งนี้เพราะในกฎหมายดังกล่าวได้มีการสร้างข้อยกเว้นไว้สำหรับคนในหัวเมือง “ฝ่ายลาว” ดังความว่า

“...แต่หัวเมืองฝ่ายเรานั้น พอที่จะปลูกแปลงจึงให้ปลูกแปลงตามอย่างประเพณี...”⁹

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นคงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กฎหมายฉบับดังกล่าวไม่สามารถบังคับใช้กับดินแดนอีสานได้อย่างครอบคลุม เพราะอย่างน้อยที่สุดความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม (โดยพื้นฐาน) ระหว่างดินแดนภาคอีสานกับราชสำนักกรุงเทพฯ ๑ คงเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความล้มเหลวดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

สรุป

ในส่วนที่กล่าวมาทั้งหมดผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นว่าจารีตกฎหมายของภาคอีสานได้ถูกตีกรอบแล้วตั้งแต่จุลศักราช 1220 ตามเจตนาของราชสำนักกรุงเทพฯ ๑ โดยมีเงื่อนไขทางการเมืองรองรับอยู่อีกชั้นหนึ่ง

ผลจากการเปลี่ยนแปลงจารีตดังกล่าว ถึงแม้ในทางปฏิบัติจะไม่ค่อยคุ้มค่านัก แต่ในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานนับว่ามีคุณค่าไม่น้อย เพราะกฎหมายหลักธรรมคลองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24 ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งของจารีตการเขียนประวัติศาสตร์อีสานที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัดเจน

ในส่วนของกฎหมายหลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24 ก็มุ่งหวังว่า ท่านผู้รู้จะได้ช่วยกันพิจารณา โดยเฉพาะท่านที่เชี่ยวชาญในเรื่องของอีสานคดีศึกษาเพื่อความก้าวหน้าของวงวิชาการประวัติศาสตร์ในโอกาสต่อไป

เชิงอรรถ

1. เสนีย์ ปราโมช (รวบรวม), **ธรรมศาสตร์ปกครองและกฎหมายลักษณะพิจารณาอาณาจักรและธรรมจักร์เทียบกัน**, พิมพ์ในงานพระศพพระราชวังเจ้าคำรบ, (กรุงเทพฯ : ร.พ. มหามงกุฎฯ : 1939).

2. จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, **พิจารณาอาณาจักรและธรรมจักร์เทียบกัน**, เอกสารสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้ ณ ห้องประชุมหอสมุดวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ 22-24 พฤศจิกายน 1982

3. หอวชิรญาณ, แผนกตัวเขียนอักษรโบราณ หมู่กฎหมายโบราณ เลขที่ 39-9 ตู้ 108 ชั้น 1/4 ไม่มีมัด.
หลักคำคลองเมืองว่าด้วยฮีต 12 คลอง 24
 4. เฟิ่งอ๋าง, หน้าปก
 5. เฟิ่งอ๋าง, ลานที่ 1 หน้า 1
 6. เฟิ่งอ๋าง, ลานที่ 6 หน้า 2 และลานที่ 7 หน้า 1
 7. ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี , บรรณาธิการ, **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย.**
(กรุงเทพฯ : พินนาศ,1976), หน้า 3
 8. Craig J. Reynolde, “The Case of K.S.R. Kulap: A challenge to Royal historical writing
In late Nineteen Century Thailand” **J.S.S.** 61 : 2 (July, 1973), p. 63
 9. หอวชิรญาณ, อ่างแล้ว. ลานที่ 11 หน้า 1
-